

## AMIR TEMURNING HARBIY SAN'ATNI RIVOJLANISHIGA QO'SHGAN HISSASI

**Tulyaganov Shakir Urdavaevich**  
*O'R QK Akademiyasi katta o'qituvchisi*

**Annotasiya:** *Ushbu maqolada buyuk sarkarda Amir Temurning harbiy jang san'atni rivojlanishiga qo'shgan hissasi va janglardagi harbiy mahorati yoritilgan.*

**Kalit so'zlar:** *Movarounnahr, Samarqand, sarkarda, harbiy yurish, jang, qal'a.*

O'zbek milliy davlatchiligi va harbiy ish tarixida eng yorqin iz qoldirgan lashkarboshilardan biri shubhasiz Amir Temurdir. Uning davrida ulkan Markaziy Osiyo mintaqasida asrlar davomida shakllangan va rivojlanib kelgan jang olib borish san'ati yanada takomillashtirilib o'rta asrlar davri uchun eng mukammal darajaga yetkazildi. Amir Temur qo'shinlari tuzilishi va boshqaruvi tartiblari Chingizxon armiyasi tuzilishiga yaqin tursa-da, lekin o'z mohiyati bilan Amir Temur qo'shini olib borgan urushlar Chingizxon armiyasidan farqli ravishda ulkan Osiyo qit'asidagi o'zaro urushlarga chek qo'yish, markazlashgan hokimiyat barpo etish va uni adolatli boshqarishga xizmat qilgan edi [1].

Amir Temur qo'shinlari piyoda va otliq qismlardan tashkil topgan edi. Uzoq o'lkalarga qilinadigan harbiy yurishlar davrida piyoda qo'shinlar ham otlar bilan ta'minlanib, otliq qo'shinlar esa zarurat bo'lganda piyoda jang qilishga ham o'rgatilar edi. Mutaxassilar fikricha, otliq qism ham o'z navbatida 2 qismdan: yengil qurrollangan va og'ir qurollangan bo'limlardan tashkil topgan edi [2].

Amir Temur o'z qo'shinini tashkil etishda o'sha davr harbiy san'ati sohasida to'plangan boy tajribalardan samarali foydalanganligini ko'ramiz. Xususan, qo'shin tarkibida daryo kechuvlaridan qo'shinlar o'tishini ta'minlovchi maxsus bo'linmalar bo'lib, ular ko'priklar qurish, kemalar yasash kabi vazifalarni bajarganlar.



Bunday bo'linmalar tarkibiga esa Amudaryo, Sirdaryo va boshqa daryolarda kemachilik qiluvchi kishilar ko'proq olinar edi. Dushman shahar va qal'alarni ishg'ol qilish paytida manjanaq, neft to'ldirilgan idishlarni va boshqa otuvchi qurilmalarni boshqaradigan qismlarning ahamiyati ham Amir Temur qo'shinida katta edi.

Manbalarda Amir Temur qo'shinida olov otuvchi, portlovchi idishlar otuvchi, fil mingan jangchilar borligi haqida ma'lumotlar bor. Ular 1402-yilda Anqara yonidagi jangda Boyazid Yildirim ustidan qozongan g'alabaga katta hissa qo'shganlar.

Amir Temur tog'larda jang olib borishga ixtisoslashgan jangovar bo'linmalar ham tuzgan bo'lib, ular tog' qoyalari, daralarda joylashgan dushman kuchlarini, qo'rg'onlarni egallashda katta ahamiyatga ega edilar [3].

Amir Temur ham o'z qo'shinini Chingizxon qo'shinlaridek o'nlik, yuzlik va tumanlarga bo'lib chiqqan edi. Tuman esa 10 ming yoki 12 ming jangchidan iborat yirik harbiy bo'linma hisoblanardi. Amir Temurning o'rnatgan qat'iy tartibiga ko'ra o'nta jangchi ichidan jasur va aqlli bir kishi boshliq-o'nboshi etib saylanardi. Yuzlik qism boshlig'ini ham janglarda qahramonlik namunalari ko'rsatgan o'nboshilar ichidan saylab olinardi. O'z jasurligi bilan mashhur bo'lgan, harbiy ishda mohir va tajribali kishi mingboshi bo'lib saylangan. Ko'rib turganimizdek, Amir Temur qo'shinida o'nboshi, yuzboshi va mingboshilar saylov asosida tanlangan. Natijalar haqida esa Amir Temurga xabar berilgan [4].

Temur tuzuklarida qo'shimcha belgilangan maosh haqida ham ma'lumotlar mavjud. Jasur navkarning yillik maoshi uning oti qiymati darajasida bo'lib, janglarda jasorat ko'rsatgan tajribali navkarlarga esa to'rtta otning qiymatiga teng bo'lgan maosh berilgan.

O'nboshi oddiy lashkarga qaraganda o'n baravar ko'p, yuzboshi o'nboshi maoshidan ikki baravar ortiq, mingboshi esa yuzboshi oyligidan uch baravar ko'p maosh olganlar [5].



Urush paytida Amir Temur armiyasining yengil qurollangan otliq jangchilarining har biri o'q-yoy, o'q to'la sadoq, qilich, arra, bigiz, igna, arqon, bolta, 40 ta o'q uchi, safar xaltasi, suv olib yurishga mo'ljallangan charm xalta, ikkita otga ega bo'lishlari kerak edi. Har 18 jangchida bir chodir ham bo'lishi shart bo'lgan.

Og'ir qurollangan saralangan otliq qo'shinlar o'q-yoy, qilich bilan qurollanib dubulg'a va sovut kiyib jangga kirardi. Ularda 1 ta qo'shimcha ot zahirada bo'lishi ham talab qilinardi. Har 5 ta jangchiga bitta chodir

mo'ljallangan bo'lib, bu chodirda og'ir qurollangan jangchining yarog'bardorlari ham joylashar edi.

Amir Temur armiyasida nayza, xanjar, qilich bilan qurollangan maxsus otliq qismlar bo'lib, ularning oti yo'lbars terisi bilan yopilgan bo'lgan. Mutaxassislar fikricha bu saralangan jangchilar Amir Temurning shaxsiy gvardiyasini tashkil etgan.

Piyoda qo'shinlar jangchilari qilich, o'q-yoy bilan qurollangan bo'lib, ularda har bir jang oldindan qancha o'q olishi kerakligi haqida maxsus ko'rsatma olishardi. Xususan, To'xtamishxonga qarshi qilingan yurish paytida, har bir jangchiga 30 o'q olishi buyurilgan edi.

Manbalarning dalolat berishicha, Amir Temur jahon harbiy san'ati tarixida birinchi bo'lib qo'shinni jang maydonida yetti qo'lga bo'lib joylashtirish tartibini joriy etdi. Qo'shin qoravul, manglay (ovangard) Burong'ar (o'ng qo'l), Juvong'ar (chap qo'l), qo'l (qo'shin markazi), chindavul (orergard) va qo'shin ortidan keluvchi ug'rug' qismlardan tashkil topgan.

O'sha davrda barcha xalqlar armiyasi jangda tartib-rejasiz olomon bo'lib jang qilgan bir paytda, Amir Temur armiyasi aniq jang rejasi asosida tartib bilan urush olib borgan.

Amir Temur olib borgan janglar tarixini o'rgangan harbiy mutaxassilar fikricha, jangni odatda qo'shinning yengil qurollangan qoravul qismidagi suvoriylar boshlab berishgan, keyin Xirovul (avangard) qo'shinlar, ularni quvvatlab turish uchun esa o'ng va chap qanotning avangard qismlari, ulardan keyin qo'shinning borang'ar (o'ng qo'l) va javong'ar (chap qo'l) qismlari jangga tashlangan [6].

Mutaxassislar, bunday jangovar tartib va uning jang olib borish usuli Osiyoning tekisliklarida katta ahamiyatga ega bo'lib, Amir Temur uni nihoyatda takomillashtirib, o'rta asr harbiy san'ati rivojiga katta hissa qo'shdi.

Dushman qo'shinlarining soniga qarab, unga qarshi qo'shin yuborishardi. Xususan, g'anim lashkari 12 ming otliqdan kam bo'lsa, unga qarshi amir ul-umaro boshchiligidagi 12 ming otliq yuborishardi. Agar dushman kuchlari 12 mingdan 40 minggacha bo'lsa, unga qarshi 40 minglik qo'shin tashlanardi. Bu qo'shinga odatda Amir Temurning o'g'illaridan biri qo'mondon etib tayinlanar, unga tajribali amirlardan ikki kishi birlashtirilardi. Manbalarning dalolat berishicha, bu qo'shinni

Amir Temur 14 qismga bo'lib, uning uchdan bir qismi zahiradan saqlangan. Birinchi qatorni 3 qismdan iborat qo'shinlar tashkil etgan bo'lib, ularning biri bu qismlar avangardini tashkil etgan. Ular oldida qo'shinning bosh avangardi borgan. Bu avangard jangchilari qilich, nayza, o'q-yoy bilan qurollangan bo'lib, ular safiga tajribali va qo'rqmas jangchilar jalb etilgan edi. Ularning vazifasi dushman xarovuli (avangardi)ning jangovar tartibini buzib yuborishdan iborat edi. O'ng va chap qanotlar ham uch qismdan tashkil etilib, ular qo'shinning 2-qatorini tashkil etgan. Bu qismlarning biri qanotlar oldida borgan bo'lsa, qolgan ikkitasi qanotlarning o'ng va chap qismlarini tashkil etgan [7].

Shu tariqa avangarddan keyin jangga 1-qatordagi qo'shinlar, keyin ikkinchi qatordagi qismlar, ya'ni qanotdagi qismlar tashlangan. Jangning borishi haqida Amir Temurga doimo xabar keltirib turuvchi maxsus kishilar tayinlangan edi. Shu tariqa Amir Temur qo'shinlari tartibli va bosqichma-bosqich zarba berib dushman armiyasini holdan ketkazar, kuchsizlantirardi. Bu paytda zahirada turgan kuchli qo'shin jangga kirib g'alabani ta'minlardi. Kerak paytda asosiy armiya bilan birga Temurning o'zi jangga kirar va urush taqdirini butunlay o'z foydasiga hal qilardi.

Amir Temur boshchilik qiluvchi asosiy qo'shin faqatgina hal qiluvchi janglarda, shunda ham dushman qo'shini soni 40 mingdan ortiq bo'lgandagina ishtirok etardi. Amir Temur o'zi jangga kirgan paytda o'z qo'shinini quyidagi tartibda jangga tashlagan. 40 ta tuman bevosita Amir Temurga bo'ysungan bo'lib, ulardan 12 ta saralangan tumani qo'shinning birinchi qatorini, qolgan 28 tuman esa ikkinchi va uchinchi qatorlarni tashkil etgan. Qo'shinning o'ng qanotiga uning o'g'illari yoki nabiralari, chap qanotiga esa tajribali amirlar boshchilik qilishgan. Qo'shin avangardi ham ikki qatordan iborat etib tashkil etilgan[8].

Urush harakatlari borayotgan davrda qo'shin joylashgan hududni himoya qilish vazifasi maxsus qo'riqchi qismlar bajargan. 12 ming yaxshi qurollangan otliq qismlar 4 qismga bo'lingan holda (har bir 2-3 ming suvoriydan) qo'shin qarorgohini kecha-kunduz qo'riqlab turishgan. Ular ichidagi



maxsus kishilar dushman haqidagi har qanday xabarni Amir Temurga yetkazishi

shart bo'lgan. Qo'shin qarorgohida tartibni saqlashga, savdogarlar olib kelayotgan oziq-ovqat mahsulotlarini tekshirib ko'rishga mas'ul bo'lgan maxsus bo'linmalar faoliyatini ham Amir Temur nazorat qilib turardi.

Dushman haqida ma'lumot olib kelishga mo'ljallangan maxsus suvoriylardan tashkil topgan qismlardan tashqari, bunday ma'lumotlarni Amir Temur savdogarlar, karvonboshilar, darvishlar, darvish yoki savdogar qiyofasida boshqa mamlakatlarga yuborilgan maxsus xizmat xodimlaridan ham olar ei. Bu ma'lumotlar yetarli bo'lmagan hollarda bunday mamlakatlarga maxsus elchilik missiyalari yuborilib, kerakli ma'lumotlar to'plashga harakat qilinar edi. Olingan ma'lumotlar tahril etilib, kerakli qarorlar qabul qilinar, ma'lum mamlakatlarga nisbatan yuritiladigan siyosat ishlab chiqilardi.

Amir Temur o'zbek xalqi harbiy san'atiga ko'pgina yangiliklarni olib kirdi. Qo'shin markazini ilg'or qism xirovul hamda madadkor qism- chindovul bilan mustahkamladi va uni faqat oliy bosh qo'mondon oldida mas'ul qilib qo'ydi.

Amir Temur qo'shinlarinig ta'minoti masalasiga ham katta e'tibor berardi. Viloyat hokimlari, tuman yoki shahar beklari, qal'a, qo'rg'on dorug'olari Temur tomonidan tuzilgan ro'yxatga muvofiq o'z jangchilarini zarur ot-ulov, qurol-yarog', oziq-ovqat, yem-xashak bilan ta'minlashi shart hisoblangan.

Sharafuddin Ali Yazdiyning yozishiga ko'ra, Temur dashti Qipchoqqa qilgan yurish (1390-1391) oldidan qo'shinni bir yilga yetadigan oziq-ovqat, qurol-yarog', kiyim-kechak va boshqa safar uchun kerakli ashyolar bilan ta'minlashini o'z noiblariga buyurgan. Har bitta suvoriyga bitta yoy, 30 ta o'q, bir sadoq, bir qalqon va bitta qo'shimcha ot ajratilgan. Yurish vaqtida har o'n jangchi bir chodir, ikki belkurak, bir kerki, bir o'roq, bir arra, bir tesha, bir bolta, 100 dona nina olgan. Shuningdek, yarim man arqon, bir dona pishiqlik va bitta qozon olib kelishi shart bo'lgan [9].

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, o'rta asrlar davri bizga Amir Temurdek jahongir podshohni, yengilmas sarkarda, mohir qo'mondon, betakror lashkarboshini berdi. Amir Temurning harbiy muvaffaqitlaridan biri o'zbek xalqi va boshqa turkiy xalqlarning jangovfr harbiy san'atidagi eng ilg'or an'analarni ijobiy boyitib, takomillashtirib, o'z davri uchun beqiyos bo'lgan harbiy san'atga asos sola bilganligidadir. Amir Temur harbiy san'ati bir necha yuz yillar davomida G'arbiy

Yevropa mamlakatlari harbiy akademiyalarida maxsus kurs sifatida o'qitilganligini, Osiyo va Yevropaning taniqli sarkardalari, davlat boshliqlari Amir Temur harbiy mahoratiga qayta-qayta murojaat qilib turganliklari ham buyuk bobomizning harbiy san'atiga berilgan haqqoniy baho va e'tirofdir.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

1. Abduraimov M. Temur va To'xtamishxon. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2000.
2. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. - Toshkent: Sharq, 2000.
3. Amir Temur o'g'itlari. - Toshkent: Navro'z, 1992.
4. Amir Temur jahon tarixida. - Toshkent: Sharq, 1996.
5. Ahmedov B. Sohibqiron Temur.- Toshkent, 1996.
6. Muhammadjonov A. Amir Temur va Temuriylar davri. -Toshkent: Fan, 1996.
7. Temur tuzuklari. - Toshkent: Ma'naviyat, 2011.
8. O'ljaeva Sh. Amir Temur va Temuriylar davrida milliy davlatchilikning rivojlanishi. – Toshkent: Fan, 2005.
9. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. - Toshkent: Sharq, 1997.